Ц 61

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ЦИМБАЛИСТА ОКСАНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 81' 42: [821.111+821.161.2] "XVIII/XIX"

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ ВІДОБРАЖЕННЯ МІМІЧНИХ ЖЕСТІВ ПЕРСОНАЖІВ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ кінця XVIII–XIX ст.

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2014

10958
НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Денисова Світлана Павлівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
кафедра загального і порівняльного мовознавства
та новогрецької філології, професор кафедри

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Іваницька Наталя Борисівна,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського торговельно-економічного університету,
професор кафедри сучасних європейських мов

кандидат філологічних наук, доцент
Орендарчук Оксана Леонідівна,
Навчально-науковий інститут іноземних мов
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
доцент кафедри іноземних мов

Захист відбудеться "20" червня 2014 р. об 11^{00} годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий "19" травня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Т. С. Толчєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена дослідженню мовних засобів відображення мімічних жестів персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст. У роботі виявлено спільні закономірності у функціях невербальних компонентів комунікації, які регулюють міжособистісні стосунки і виражають емоції людини у різних комунікативних ситуаціях, а також національні соціокультурні й етикетні відмінності невербальних засобів, що були характерними для стереотипної поведінки мешканців Англії й України епохи кінця XVIII–XIX ст.

Сучасна когнітивна поетика продовжує вивчення як вербальної, так і невербальної взаємодії людини і світу (І.І. Сєрякова) загалом та її відображення у художньому просторі зокрема (І.Н. Горєлов, В.О. Лабунська, Л.В. Солощук, J. Hall, M. Knapp). Наразі все частіше спостерігається інтерес дослідників до інтерпретації жестів, пози, міміки, тону голосу персонажів у художньому тексті, які при творенні автором образу останніх відіграють чи не найважливішу роль, демонструючи при цьому національно-культурний характер цих компонентів художньої комунікації (І.А. Галуцьких, Т.І. Семенова, І.І. Сєрякова, R.V. Exline) під впливом норм поведінки, прийнятих у певному соціумі.

Лінгвістичний ракурс висвітлення характеру невербальних складників художньої комунікації спирається на такі важливі висновки, зроблені представниками суміжних сфер аналізу цього явища, з-поміж яких варто назвати два положення: 1) невербальні засоби є "рудиментами спілкування" (І.Н. Горєлов), а міміка і жести є національно-культурними виразниками емоцій (К. Ізард, В.І. Шаховський). Відбиття своєрідності тону голосу персонажа розкриває не лише індивідуальні ознаки (І.І. Сєрякова, D. Laver), властиві мовцеві певної статі й віку (M. Knapp, J. Hall), а й його комунікативні наміри (Г.В. Колшанський, A. Mehrabian), де міміка і жести виявляють соціальну специфіку (Г.Ю. Крейдлін), характерну для різних лінгвокультур (L. Brosnahan).

На сьогодні вже апробовані численні методики аналізу засобів відображення міміко-жестової соматики персонажів у художніх текстах, проте і досі дискусійними залишаються питання, пов'язані зі з'ясуванням генетичної і когнітивної природи як власне самих тілесних дій, так і тих механізмів, за допомогою яких вони актуалізуються як компоненти художньої невербальної комунікації і виражаються у кожній етнокультурні залежно від специфіки мовного коду.

Актуальність теми дисертації зумовлена загальним її спрямуванням на вивчення всіх складників процесу спілкування носіїв різних мов, зокрема і невербальних, з-поміж яких на особливу увагу заслуговують мімічні жести комунікантів. Поєднання порівняльно-історичного і зіставно-типологічного підходів до аналізу засобів відображення міміко-жестової поведінки персонажів у художніх текстах є необхідним для виявлення як їх закономірностей в англійській та українській мовах, так і відмінностей, пов'язаних з національно-культурними традиціями носіїв досліджуваних мов, сюжетними лініями творів (характерами зображуваних персонажів як мовних особистостей з властивою їм невербальною поведінкою), індивідуально-авторським стилем письма, епохою творення художнього продукту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом "Дослідження проблем гуманітарних наук". Дисертація є складовою наукової теми кафедри філософії мови, порівняльного мовознавства і перекладу Інституту іноземної філології НПУ імені М.П. Драгоманова "Зіставна семантика та проблеми міжкультурної комунікації". Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, протокол № 7 від 18 лютого 2010 р., перезатверджено на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 (протокол № 2 від 8 квітня 2014 р.).

Метою дисертації є виявлення спільних та відмінних мовних засобів відображення мімічних жестів персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII – XIX ст.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

– визначити теоретико-методологічні засади вивчення вербальної і невербальної взаємодії носіїв різних мов;

– розробити методику аналізу мовних засобів відображення невербальних дій персонажів в англійських та українських художніх текстах;

– скласифікувати засоби відображення мімічних жестів персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII – XIX ст. на основі виразів обличчя, усмішки та погляду;

– встановити кількісне співвідношення оцінних позначень невербальних дій персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII – XIX ст.;

– виявити спільні закономірності та відмінності у характері мовного вираження емоцій персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII – XIX ст.;

– реконструювати архетипи мовних одиниць, що позначають мімічні жести людини як представника конкретної етнокультури.

Об'єктом дослідження є 2073 фрагменти, відібрані з англійських (1053) та українських (1020) художніх текстів кінця XVIII–XIX ст., в яких наявні мовні засоби позначення міміко-жестової соматики персонажів.

Предмет аналізу становлять лексико-семантичні засоби відображення виразів обличчя, усмішки та погляду персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII – XIX ст.

Фактичним матеріалом дисертації є: *художні* тексти кінця XVIII–XIX ст.: англомовні (O. Wilde "The picture of Dorian Gray"; Ch. Dickens "A Christmas Carol", "The Chimes", "The Cricket on the hearth"; Ch. Bronte "Jane Eyre"; H. James "The Portrait of a Lady"); україномовні (П. Мирний "Хіба ревуть воли, як ясла повні?"; Г. Квітка-Основьяненко "Маруся", "Конотопська відьма", "Козир дівчина"; М. Коцюбинський "На віру", "Ціпов'яз", "Маленький грішник", "У грішний світ", "Під мінаретами", "Сміх", "В дорозі", "Дебют", "Сон", "Подарунок на іменини", "Коні не винні", "Persona grata"; І. Франко "Перехресні стежки"; В. Винниченко "Кумедія з Костем", "На той бік", "Раб краси", "Салдатики", "Голод", "Студент", "Момент", "Малорос-європеєць"; І. Нечуй-Левицький "Микола Джеря", "Кайдашева сім'я").

Методи дослідження. *Метод аналізу словникових дефініцій* дав змогу виявити семантичну структуру мовних засобів на позначення мімічних жестів персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст. та об'єднати ці одиниці в лексико-семантичні групи; *структурний метод*, зокрема його методики: *компонентний аналіз* застосовано для виявлення семної організації лексем, уживаних в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст., що позначають мімічні жести персонажів; *дистрибутивний аналіз* дав змогу розкрити сполучувальні властивості досліджуваних мовних засобів в обох мовах; *зіставно-типологічний метод* дозволив виявити спільні та відмінні засоби маркування мімічних жестів персонажів як їхню позитивну/негативну реакцію на комунікативні ситуації спілкування з огляду на національно-культурні стереотипи поведінки носіїв англійської та української мов; *прийоми внутрішньої та зовнішньої реконструкції* використано для з'ясування первісного значення окремих лексем, що позначають мімічні жести людини, в англійській та українській мовах; *функціональний метод* – для уточнення потенційних можливостей мовних засобів на позначення мімічних жестів персонажів, зокрема їх функціональної парадигматики в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що у роботі *вперше виявлено* інваріантно (найменування обличчя, усмішки, погляду)-варіантну (стильові, семантико-стилістичні одиниці та квазісиноніми) модель організації мовних засобів на позначення мімічних жестів персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст.; *схарактеризовано* засоби відображення мімічних жестів персонажів в англійських і українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст. на основі оцінного вираження їх емоцій на обличчі, в усмішках і поглядах; *встановлено* відмінне кількісне співвідношення оцінних позначень (переважно нейтральних – в англійських текстах та негативних – в українських) невербальних дій персонажів; *реконструйовано* архетипи мовних одиниць, що позначають мімічні жести людини як представника англомовної й україномовної етнокультур; *визначено* спільні закономірності (вираження емоцій на обличчі, в усмішках та поглядах) та відмінності у мовному (лексико-граматичному і стилістичному) маркуванні мімічних жестів персонажів залежно від позитивних/негативних/нейтральних реакцій персонажів у художніх комунікативних ситуаціях спілкування та з огляду на національно-культурні стереотипи поведінки носіїв англійської і української мов; *удосконалено* наявні типології невербальних засобів спілкування представників різних етнокультур; *дістала подальшого розвитку* методика аналізу засобів вираження невербальних дій комунікантів у художніх комунікативних ситуаціях.

Практичне значення одержаних результатів пов'язане з тим, що теоретичні положення та висновки дисертації поглиблюють порівняльно-історичну, системно-структурну і когнітивно-дискурсивну парадигми новими аспектами системного вивчення взаємодії вербальних і невербальних засобів у синхронії і діахронії. Лінгводидактичні можливості застосування результатів роботи визначаються можливістю їхнього застосування у викладанні навчальних дисциплін: "Загальне мовознавство" (розділ "Теорія мови", "Знакова природа мови"), "Порівняльна типологія англійської та української мов", "Теоретична граматика англійської мови"

(розділи "Речення", "Теорія мовленнєвих актів"), "Сучасна українська літературна мова" та "Стилістика англійської (української) мови" (розділи "Стилістичний синтаксис", "Функціональні стилі"), "Теорія і практика перекладу". "Лінгвістичний аналіз художнього тексту". Опрацьований фактичний матеріал може стати у пригоді при розробці теоретичних курсів з прагматики спілкування (навчання іншомовної прагматичної компетенції), теорії та інтерпретації дискурсу, лінгвокраїнознавства, а також на заняттях з практики англійської мови для навчання діалогічного мовлення.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації висвітлено у доповідях на *п'яти* міжнародних наукових конференціях: "Сучасні напрямки лінгвістичних досліджень міжкультурної комунікації та навчання іноземної мови в умовах соціокультурної освіти" (Житомир, 2013); "Мова. Культура. Комунікація. Образ майбутнього у картинах світу та знакових системах" (Чернігів 2013 р.); "Філологія і лінгвістика : сучасні тренди і перспективи дослідження" (Краснодар, 2013); Проблеми зіставної семантики (Київ, 2013); Україна і світ: діалог мов і культур (Київ, 2014); на *трьох* щорічних науково-звітних конференціях Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 2010–2013 рр.).

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено у 7 публікаціях: у 4 статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях України, в 1 статті – у міжнародному виданні та тезах доповідей двох наукових конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (204 найменування, з яких 45 іноземними мовами), списку довідкової літератури (12 позицій), списку джерел ілюстративного матеріалу (художніх творів кінця XVIII–XIX ст. 10 авторів: 6 – українських і 4 англійських). Повний обсяг дисертації – 179 сторінок, основний зміст викладено на 156 сторінках, у тому числі 6 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну одержаних результатів, методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, практичне значення одержаних результатів, а також указано форми їхньої апробації і структуру роботи.

У **першому** розділі **"Теоретичні засади вивчення вербальної і невербальної взаємодії носіїв різних мов"** проаналізовано співвідношення понять комунікація, спілкування, комунікативний простір взаємодії людини зі світом та міжособистісний простір комунікації; розкрито особливості вербальної і невербальної комунікації та її основних компонентів, з'ясовано фактори взаємодії цих компонентів у міжособистісному просторі комунікації носіїв різних мов.

Антропоцентрична спрямованість сучасної міжкультурної комунікації акцентує увагу на тих проблемах спілкування, які пов'язані з усіма компонентами комунікативної діяльності, – як вербальними, так і невербальними. *Вербальна комунікація* є цілеспрямованою лінгвопсихоментальною діяльністю адресанта й адресата у процесі інформаційної передачі, обміну інформацією та впливу на співрозмовника (адресата) за допомогою коду природної мови (О.О. Селіванова).

На вербальний компонент будь-якого усного висловлення завжди накладається невербальний компонент. Визначаючи *невербальну комунікацію* як соціально зумовлений спосіб організації засвоєних індивідом невербальних засобів спілкування, перетворених на індивідуальну, конкретно-чуттєву форму дій та вчинків (A.E. Scheflen), можна припустити, що невербальні компоненти дають змогу скласти враження про комунікативних партнерів. Невербальна комунікація здійснюється за допомогою *невербальних засобів спілкування* – елементів комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень (Ф.С. Бацевич).

Сучасна лінгвістична наука не визнає автономії невербальних засобів комунікації, називаючи їх паралінгвістикою. У той же час лінгвісти (А.О. Білецький, Г.В. Колшанський, В.В. Красних, Р.К. Потапова, Г.Г. Почепцов) визнають пріоритет невербальних засобів комунікації у формуванні мовної особистості, зазначаючи, що в культурно-історичному розвитку під тиском досконаліших засобів вербального спілкування вони втратили свою першість і перетворилися на додаток до мовлення.

Саме невербальні знаки зумовлюють найбільшою мірою відмінність між усним і писемним мовленням. Якщо в писемному мовленні є лише один канал інформації (текст), то усне мовлення має два канали інформації: текст і жести. Жести традиційно відносять до кінетичних одиниць, які мають пантонімічну та мімічну форми вираження (Н.І. Формановська).

Міміку в контексті теорії комунікації тлумачать як спосіб пояснення думки й почуттів не словами, а тілорухами, тобто міміка – це рухи м'язів обличчя як вираз внутрішніх психічних станів (Современный толковый словарь русского языка). На відміну від слова, яке передає лише окремі поняття, міміка презентує стан психіки в її динаміці й плинності. За визначенням Великої медичної енциклопедії, *міміка* – це виразні рухи м'язів обличчя, які супроводжують хвилювання, мову та власне жести. Міміка може виражати як окремі емоції, так і позначати психотип людини взагалі.

У творенні міміки беруть участь усі м'язи, усі частини тіла, але головним мімічним органом є обличчя. Вербалізація виразу емоцій на обличчі для відтворення його в художньому тексті відбувається за моделлю, де центральною індивідною константою є такі лексичні одиниці, що позначають вирази обличчя, рухи м'язів обличчя і є елементами невербальної комунікації. Міміка також може виконувати функції жестів як проявів емоцій. Такі мімічні жести відносять до мимовільних, які ненавмисно супроводжують нашу мову або дії і виконують суто емоційне навантаження, виражаючи радість, захоплення, біль або горе (А. Соломоник).

Однією з головних функцій обличчя є *емотивна*, допоміжними – *комунікативна* – передача адресату певної інформації та відображення міжособистісних відносин; *регулятивна*, зокрема контактовстановлювальна, яка виявляється, наприклад, при реакціях обличчя на повідомлення інших людей.

У художній літературі ці функції трансформуються, оскільки базовою є естетична функція, тому названі функції у художньому тексті набувають самостійного значення і потребують спеціальних засобів для вираження мімічних жестів, які зумовлені етнокультурною специфікою.

У **другому** розділі **"Методологічна база аналізу засобів відображення невербальних дій персонажів у художніх текстах"** визначено методологічні принципи вивчення кінесики в паралінгвістичному аспекті, проаналізовано наявні методики аналізу засобів вираження міміки і жестів людини, на основі яких розроблено комплексну ефективну методику виявлення спільних та відмінних засобів відображення міміки і жестів персонажів в англійських та українських художніх текстах.

На сьогодні у міжкультурній комунікації обговорюються такі принципові методологічні питання, які охоплюють вивчення всіх видів *кінесики* (від жестів до пантоміми), *фонації* (від мовлення до вокального мистецтва), *проксеміки* (пози, положення комунікантів) (Г.Ю. Крейдлін, І.І. Сєрякова, Л.В. Солощук та ін.).

Дослідження міміки здебільшого сконцентровані на аналізі того, як міміка пов'язана із процесами зовнішнього прояву внутрішніх переживань людини.

Понад 100 років тому почали розробляти методи аналізу мімічного вираження емоцій. На сьогодні як ефективні пропонують 2 методи дослідження вираження емоцій. Перший – *метод компонентів* – полягає в аналітичному виділенні й вимірі кінетичних компонентів певного прояву емоцій. Другий – *метод оцінки* – передбачає збір даних про те, як люди оцінюють певну міміку щодо конкретної емоції. Важливий внесок в аналіз і вимір мімічного прояву емоцій зробили П. Екман і У. Фризен, запропонувавши *метод системи кодування міміки* для опису й виміру будь-якої мімічної поведінки. Цей метод звільнив дослідників від суб'єктивної інтерпретацій і дав можливість розробити стандартизоване кодування єдності м'язових і мімічних рухів, що виникають при прояві певної емоції.

Для аналізу жестової поведінки людини також апробовувалися різні методики, за результатами яких вдалося визначити їх основні семіотичні класи: а) кінеми, що мають самостійне лексичне значення й здатні передавати зміст незалежно від вербального контексту; б) кінеми, що виділяють якийсь мовний або інший фрагмент комунікації; в) кінеми, які керують комунікативним процесом.

В одній із останніх праць з цієї проблеми І.І. Сєрякова запропонувала застосовувати польову методику у вивченні невербальних компонентів комунікації і виявила 17 відкритих до взаємодії мікрополів: ядерну зону "погляд", приядерні зони "жест", "голос", "поза", "посмішка", "відстань", периферійну зону "артефакт", а також 10 інтегративних приядерних зон "дотик" і "сміх". Було встановлено, що нашарування секторів двох або більше мікрополів приводить до семіотичного виникнення нових кластерних типів невербальних знаків комунікації.

Спираючись на ці методики, у дисертації розроблено оптимальну комплексну методику аналізу засобів відображення мімічних жестів персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст.

Перший етап був пов'язаний із систематизацією мовного матеріалу. *Метод аналізу словникових дефініцій* дав змогу виявити інваріантно-варіантну семантичну структуру мовних засобів на позначення мімічних жестів персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст. Для встановлення первісного значення окремих засобів в англійській та українській мовах, яке згодом зазнало змін у семантичній структурі досліджуваних одиниць, використано *прийоми внутрішньої та зовнішньої реконструкції*. Паралельно з цим за допомогою *методу*

лексико-семантичного поля було виявлено ядерно-периферійну організацію мовних засобів на позначення мімічних жестів персонажів за ступенем їхньої комунікативної обов'язковості і функціонального навантаження. На другому етапі застосовано *структурний метод*, зокрема його методики: *компонентний аналіз* – для виявлення семної організації лексем, уживаних в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст., що позначають мімічні жести персонажів; *дистрибутивний аналіз* дав змогу розкрити сполучувальні властивості досліджуваних мовних засобів в обох мовах. На третьому етапі було застосовано *зіставно-типологічний метод*, який дозволив виявити спільні та відмінні засоби маркування мімічних жестів персонажів як їхню позитивну/негативну реакцію на комунікативні ситуації спілкування з огляду на національно-культурні стереотипи поведінки носіїв англійської та української мов. На четвертому етапі дослідження став у пригоді *функціональний метод*, що сприяв з'ясуванню функціональної парадигматики в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст.

У **третьому** розділі **"Засоби відображення мімічних жестів персонажів в українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст."** виявлено особливості мовного відображення виразів обличчя, усмішки та погляду персонажів, зокрема проаналізовано оцінну семантику номінацій на позначення міміки: позитивні позначення, негативні позначення та контекстні позначення, наведено кількісне співвідношення оцінно-маркованих позначень.

Дослідження невербальної комунікації на матеріалі художніх творів українських письменників кінця XVIII–XIX ст. показало, що провідне місце посідають відображення мімічних невербальних компонентів (85 % від суцільної вибірки ілюстрацій: усмішки 21 %, погляди 25 %, вирази обличчя 14 %, рухів м'язів обличчя 13 %, психосоматичних процесів 12 %).

На рівні вербалізації **вирази обличчя** в художніх творах становлять хоча і менший відсоток 144 фрагменти (14 %), проте є більш інформативними, ніж погляд, усмішка тощо, адже саме на обличчі людини відбиваються переживання, думки і ставлення до когось або чогось. Для україномовної культури характерним є сприйняття виразу обличчя на рівні "брови" – "очі" – "усмішка", що відображується і в описі діалогового спілкування в текстах художніх творів: *насупив брови, здивовано підвів брови, зробила великі очі, прижмурив очі, свердлуючи очі, любенько посміхнулась, винувата усмішка* (50 фрагментів – 5 % від суцільної вибірки).

Вираз обличчя передає цілий комплекс рухів м'язів обличчя, які формують подальші стосунки між комунікантами. Наприклад: *Доктор* ***здивовано, не розуміючи, підвів брови****: які руки, для чого?* (В. Вин., с. 155).

Мімічні вирази вимагають більшої концентрації уваги співрозмовника для їх фіксування. Оцінні позначення обличчя є такими:

71 фрагмент (7 %) – позначення негативного ставлення до партнерів або подій: *Один Чіпка не плакав. Як той сич* ***насуплений****, стояв він нарізно всіх, звісивши на груди важку голову, в землю потупивши очі, — тільки коли-не-коли з-під* ***насуплених брів посилав на людей грізний погляд…*** (П. Мир., с. 443).

29 фрагментів (3 %) – позначення позитивного ставлення до партнерів: – *Не вийду, бо нема тут гарних наставників, – сказала вона,* ***моргнувши до його веселою бровою*** (М. Коцюб., с. 43).

44 фрагменти (4 %) – контекстні позначення: – *Що ти сказала? – спинився проти неї Аркадій Петрович,* ***піднявши брови*** (М. Коцюб., с. 294) (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінна семантика номінацій на позначення виразів емоцій на обличчі персонажів в українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст.

Позитивні позначення	Негативні позначення	Контекстні позначення
радісно задумчиво засоромившись веселий зачарований	сумно понуро сердито плачливо (крізь сльози) суворо здивувавшись похнюпившись хмурий пісне обличчя переляканий страх посатанівши од злості сквашений вид тупо-жорстоке добродушно-залякане хмурий, як ніч німий, як домовина	байдуже здивоване піднявши брови

Інваріантні номінації **усмішки** репрезентовані іменниками та дієсловами: *усмішка (усміхатись), посмішка (посміхатись*). Варіантні оцінно-марковані номінації усмішки наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Оцінна семантика номінацій на позначення усмішки персонажів в українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст.

Позитивні позначення	Негативні позначення
любенько усміхнулась ніжно-ніжно усміхнулась добродушно всміхалася солодкою усмішкою веселою усмішкою зачарованою усмішкою по-дитячому	люто посміхнулась, криво посміхнулась, жорстко посміхнулась, болісно усміхнулась, прикро осміхнувся, насмішкувато, холодним усміхом, злорадна посмішка, кисла усмішка, цинічний усміх, добродушно-залякана, блідо посміхнувся, всміхаючись сумовито, винувата усмішка, лукаво посміхнулась

Усмішку як мімічний жест визначають як конфігурацію м'язів обличчя, коли підійнято куточки рота, а також рух, завдяки якому така конфігурація досягається (A. Wierzbicka). Але усміхатися можна не тільки губами. Усмішка може бути: в очах: *А чого ж ти лізеш, безстиднику? Рад, що саму дівчину застукав на полі, то вже й лізе!.. – каже вона.* ***А в самої очі – так і сміються, так і грають*** (П. Мир., с. 78); на обличчі: ***Погана усмішка розповзалась по їх жовтих, з остудою обличчях*** (М. Коцюб., с. 20).

Аналіз номінативного аспекту позначення усмішки показує, що усмішка як одна з основних психофізичних реакцій людини може виступати сигналом кожної фундаментальної емоції і позначати:

– лукавість:

Ольга Іванівна ***лукаво посміхнулась****. – Ви гадаєте? А я не думаю. Навпаки: я цим показую, що не маю себе ні за яку злочинницю* (В. Вин., с. 118).

– інтерес-збудження:

Несподівана стріча – як обварила Чіпку. Він підвів голову, подивився, де він, глянув на Галю – і не міг слова вимовити… ***Галя стояла і собі дивилась на його ніби з усмішкою – ніби раділа, що так несподівано захопила Чіпку, що він змішався…*** (П. Мир., с. 191).

– задоволення-радість:

Перед нами далеко зачорніла підвода. Пам'ятаю, ми якось разом озирнули одне одного й ***весело зареготались*** (В. Вин., с. 83).

Марія цілувала, а в Івана ***усмішка хвилями плила*** *по чорній бороді* (М. Коцюб., с. 195).

– здивування:

– Ого! – ***сміючись****, крикнув староста. – Що ж там такого?* (І. Фран., с. 365).

– сум:

– Ну, що там про се говорити! – ***мовила Регіна, всміхаючись сумовито****. – Бачите, я стара баба, а перед вами ще світ широкий* (І. Фран., с. 234).

– зневагу:

– Підсипай, підсипай перцю, – ***насмішкувато сказав Карпо*** (І. Неч. – Лев., с. 260).

– страх:

– Не можна, дочко! Зав'язала голівоньку, не розв'яжеш довіку, – сказала Балашиха, ***осміхаючись через сльози*** (І. Неч. – Лев., с. 203).

– жарт:

– Кланяється вам голова з вухами, а потилиця й сама хилиться, – привіталась вона, ***сміючись здоровим сміхом*** (М. Коцюб., с. 43).

До розряду дескриптивних лексичних одиниць, які мають непрямий зв'язок із фізичними параметрами усмішки, тобто можуть переосмислюватися і мати метафоричний відтінок, слід віднести лексичні засоби, що містять сему "сяйво/ніжність": *Стальський підійшов до неї,* ***лагідно всміхаючись****, і шепнув їй до уха: — Не дурій, ти, комедіантко! Не вдавай ідіотку!..* (І. Фран., с. 218).

Міміка людини формує також **погляд** – спосіб невербальної передачі інформації за допомогою очей. В описах комунікативно значущих поглядів в українських художніх текстах досліджуваного періоду переважають такі одиниці: *поглядати; дивитися пильно; поглянути в обличчя; спідлоб'я приглядаючись; сердито зиркнув; впертися у когось або у щось,* перен. знач.: *заглядати в рота тощо*. Ці позначення мають найбільш високу частотність уживання в українському художньому дискурсі. Як випливає з прикладів, у відображенні погляду переважають негативно забарвлені одиниці: *понуро, хмуро, скоса, спідлоба, грізно, гнівно, з злістю, суворо, з докором, страшно, з презирством, злісно, з огидливістю, сердито, хижо* і т.ін.

Прикметники та прислівники широко характеризують емоційно-психологічне забарвлення погляду (табл. 3).

Таблиця 3

Оцінна семантика номінацій на позначення погляду персонажів в українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст.

Частиномовна приналежність	Позитивні позначення	Негативні позначення	Контекстні позначення
прикметники	пильний блискучий гарячий любовний ласкавий дивніший	хитрий гострий скажений заляканий напружений невеселий холодний ображений мишачий сумний божевільний переляканий заплаканий	здивований скорий соромливий благаючий
прислівники	весело лукаво любо прямо з ясним променем з цікавістю з сміхом	прикро понуро хмуро скоса спідлоба грізно гнівно з злістю суворо з докором страшно з презирством злісно з огидливістю сердито хижо ненависним оком потупив очі мутними очима	жалібно стурбовано згорда жадно підзорливо неспокійно напружено

Дослідження невербального значення погляду показало, що провідне місце посідають такі словосполучення (*грізно глянувши* – 72 фрагменти (7 %); *понуро дивлячись* – 43 фрагменти (4 %); *скоса подивився* – 31 фрагмент (3 %) від суцільного вибору ілюстрацій. У роботі концентруємо увагу на характеристиці комунікативно значущої візуальної діяльності й візуальних контактів партнерів у процесі спілкування. Основні характеристики візуального контакту:

– відведення погляду вбік:

*Вона спочатку зітхає, **втуплює потім підведені очі кудись у простір**, у лісову пітьму, і сливе шепче: — Тільки здрімнула, чую, — знов він стоїть наді мною* (М. Коцюб., с. 107).

– погляди скоса чи, навпаки, прямі:

Мати знов згадала про багатирку Варку, згадала дуже легку Нимидорину скриню й ***скоса зирнула на Нимидору*** (І. Неч. – Лев., с. 24).

– Так ти покинеш?.. Покинеш, мій голубе, таке життя?. – ***допитувалась вона Чіпки, заглядаючи йому у вічі*** (П. Мир., с. 348).

– відсутній, пустий погляд – утома, нудьга:

– А-а!.. – протягнув дядько, ***дивлячись на мене мутними очима*** *й дихаючи горілкою* (В. Вин., с. 59).

– спідлоба:

Олександра з незвичайним поспіхом вхопила з мисника миску, аж та загула в руках, насипала холодної страви й поставила перед Гнатом так енергічно, що він аж ***глянув на неї спідлоба*** (М. Коцюб., с. 11).

Загалом у роботі виявлено тенденцію до переважання негативного маркування виразів обличчя, усмішки та поглядів персонажів в українських художніх творах досліджуваної доби.

У **четвертому** розділі **"Засоби відображення мімічних жестів персонажів в англійських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст."** установлено інваріантно-варіантну організацію засобів відображення міміки персонажів у художніх текстах англійських письменників кінця XVIII–XIX ст.; проаналізовано іменник *smile*, за допомогою якого іменується дуже широко коло семіотичних явищ; виявлено арсенал мовностилістичних засобів на позначення погляду персонажів, зокрема реконструйовано архетипи первісної семантики цих засобів.

Основним інваріантним засобом позначення обличчя є іменник *face*, а також варіанти: *visage*, *countenance*, *physiognomy*, *mug*, *grimace*, *features*. Іменник *face* є нейтральним у лексико-семантичному відношенні і має широкий валентний потенціал. У цьому смислі він не має відношення ані до вираження емоцій, ані до комунікативних або етикетних (ритуальних) жестів: *James Vane looked into his sister's* ***face*** *with tenderness* (O. Wilde, p. 51) – тут цей іменник позначає об'єкт, на якій спрямована дія.

Обличчя персонажа є головним показником його психічного стану. Універсальними показниками хворобливого стану людини є колір обличчя, зокрема блідість. Ця ознака дуже часто відтворюється письменниками: *As he read it, his* ***face became ghastly pale****, and he fell back in his chair* (O. Wilde, p. 135). Так само червоний колір обличчя сигналізує або про збуджений стан персонажа, або про міцне здоров'я: *He had so heated himself with rapid walking in the fog and frost, this nephew of Scrooge's, that he was all in a glow;* ***his face was ruddy and handsome****; his eyes sparkled, and his breath smoked again* (Ch. Dickens, p. 9).

Для зовнішньої характеристики персонажа вживаються "мертві" (стерті) метафори: *Trotty kissed the lips belonging to the eyes, and squeezed* ***the blooming face*** *between his hands* (Ch. Dickens, p. 88).

За прагматичною ознакою центр лексико-семантичної групи з ключовим словом *face* утворюють два типи дистрибутивних одиниць: 1) спрямовані на відтворення симптоматики; 2) вживані для передачі комунікативного наміру мовця. При творенні симптоматичних рухів обличчя є лише своєрідним підґрунтям для самої емоції. У художньому тексті ці емоції є як негативними, так і нейтральними:

– негативні емоції: *She rose from her knees, and, with* ***a piteous expression of pain*** *in her* ***face****, came across the room to him* (O. Wilde, p. 71);

– нейтральні емоції: *'No,' answered his mother, with* ***a placid expression*** *in her* ***face*** (O. Wilde, p. 53).

Слід додати, що випадків відтворення позитивних емоцій за допомогою цієї граматичної конструкції нами не знайдено. Однак характер емоції передавався за допомогою інших лексико-граматичних елементів, передусім конструкції *a look of* + N, що маркує:

– негативні емоції: *At the door closed behind them, the painter flung himself down on a sofa, and* ***a look of pain*** *came into his* ***face*** *(O.Wilde, p.27); Dorian shook his head, and* ***a look of annoyance*** *passed over his* ***face*** *at the mention of the word 'inquest'* (O.Wilde, p. 90); *One he read several times over, and then tore up with* ***a slight look of annoyance*** *in his* ***face*** (O. Wilde, p. 129);

– позитивні емоції: *The girl was standing there alone, with* ***a look of triumph*** *on her* ***face****. Her eyes were lit with an exquisite fire* (O. Wilde, p. 69) (табл. 4).

Таблиця 4

Оцінна семантика номінацій на позначення виразів емоцій на обличчі персонажів в англійських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст.

Позитивні позначення	Негативні позначення	Нейтральні + контекстні позначення
kindly	the look of pain	motionless
excitement	grimly	calm
pleasure	cold	embarrassed
happier	ugly	placidly
amiable	annoyance	patience
ingeniously	supercilious	wasted
handsome	sarcastically	composed
	horror	tired-looking
	awkward	curiously
		perplexity
		look of penitence
		clear face

Серед мімічних жестів самим експресивним є **усмішка.** Міміку усмішки розглядаємо з п'ятьох семантичних позицій, зокрема як 1) власне симптоматичну міміку; 2) міміку, що виражає конкретні емоції (почуття); 3) міміку, що виражає психологічний стан суб'єкта; 4) міміку, що виражає ставлення до респондента або предмета мовлення; 5) міміку, яка дозволяє індивідуалізувати персонажів. Найуживаніші позначення (позитивні, негативні, нейтральні) усмішки персонажів в англійських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст. як різних видів мімічних проявів вираження емоцій представлено у табл. 5.

Власне симптоматична міміка актуалізується в широкому контексті за допомогою інваріантного іменника *smile*, який супроводжується означенням, що кваліфікує емоції як:

Таблиця 5

Оцінна семантика номінацій на позначення усмішки персонажів в англійських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст.

Позитивні позначення	Негативні позначення	Нейтральні + контекстні позначення
mild	fiercely	quick
pleasure	sardonically	voluntary
amused	cold	smiling
kindly	anxious	strangely
sweet	nervously	serenely
agreeable	bitter	immobile
conscious	sad	vague
		faint
		melancholy
		lightly
		sudden

1) позитивні: *As he unbarred the door, **a smile of joy** flitted across his strangely young-looking face and lingered for a moment about his lips* (O.Wilde, p. 175); або 2) негативні: *I saw **a grim smile** contort Mr. Rochester's lips, and he muttered – "No, by God! I took care that none should hear of it or of her under that name." He mused for ten minutes he held counsel with himself: he formed his resolve, and announced it* (Ch.Bronte, p. 289).

Міміка, що виражає конкретні емоції (почуття). Конструкції з дієсловом *smile* та елементом, що характеризує цю динамічну ознаку, опосередковано називають конкретну емоцію, наприклад;

– недовіру: *I **smiled incredulously*** (Ch. Bronte, p. 370);

– невдоволення: *St. John **smiled** slightly: still he was dissatisfied* (Ch. Bronte, p. 384);

– гіркоту: *Most bitterly he **smiled** – most decidedly he withdrew his hand from mine* (Ch. Bronte, p. 408);

– чуйність: *The father caught his son's eye at last and gave him **a mild, responsive smile*** (H. James, p. 8).

Міміка, що виражає психічний стан суб'єкта. Крім іменника *smile*, психічний стан персонажа може виражатися і за допомогою дієслова з тим самим семантичним змістом: *He half **smiled**. "But if I were to go to them, and they only looked at me coldly, and whispered sneeringly amongst each other, and then dropped off and left me one by one, what then? Would you go with them?"* (Ch. Bronte, p. 203).

Міміка, що виражає ставлення до респондента або предмета мовлення. Ставлення одного персонажа до іншого за допомогою мімічних рухів може виражатися опосередковано без вживання іменника або дієслова *smile*. Це може бути лише натяк на мімічний рух, посмішку, але з вказівкою на контрольованість емоції: *And **the left-hand corner of Madame Merle's mouth** gave expression to the joke* (H. James, p. 332).

Дуже часто суворі характери персонажів передаються письменником через зовнішність. Для цього опис однієї із зон обличчя характеризується через опис зони

рота: *'A dangerous theory!' came from Sir Thomas's tight* ***lips****. Lady Agatha shook her head, but could not help being amused* (O. Wilde, p. 35). У цьому випадку це не усмішка, але мімічний рух тими самими органами, тобто губами.

До комунікативно значущих належать мімічні рухи, зокрема посмішка, які виконують ритуальну функцію, у тому числі й функцію вітання. У таких випадках усмішка може не обов'язково свідчити про справжні почуття людини: *He* ***smiled*** *approbation: we shook hands, and he took leave* (Ch. Bronte, p. 382).

Як і за допомогою усмішки, **погляд** також виражає багату палітру людських почуттів і емоцій. В англійській мові для позначення погляду існує широкий арсенал мовностилістичних засобів. По-перше, це дієслово ***look***, яке було етимологічно первинним [OD of EE 1966, p. 536]. Етимологічно вторинним був іменник ***look***, основними лексичними значеннями якого були: 1) *погляд;* 2) *зовнішність, вигляд*. Денотативними синонімами є іменники *appearance, aspect*. Інші інваріантні засоби використовуються переважно для передачі нейтральних і негативних емоцій. Це позначення пильного погляду (*gaze*), стрімкого погляду (*glance*), наполегливого й ворожого поглядів (*glare*) (табл. 6).

Таблиця 6

Оцінна семантика номінацій на позначення погляду персонажів в англійських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст.

Позитивні позначення	Негативні позначення	Нейтральні + контекстні позначення
coruscating	frown	attentively
favour	cold	fixedly
pleasant	hard	deep
with a smile	keenly	quick
gently	critical	disinterested
with tenderness	acuteness	described
mildly	askance	thoughtfully
	sternly	straight
		awhile
		shot

Передача емоцій персонажів відбувається і за допомогою імпліцитних засобів, коли прямо не називається, не описується ні вираз обличчя, ні погляд, наприклад: *Lord Henry* ***looked serious*** *for some moments* (O. Wilde, p. 141). Аналогічно відтворюються інші почуття:

– жаху: *The man* ***looked at her in terror****, and began to whimper* (O. Wilde, p. 148);

– цікавості: *The Duchess turned and* ***looked at*** *Dorian Gray* ***with a curious expression in her eyes*** (O. Wilde, p. 156);

– зневаги: *He stood at Miss Temple's side; he was speaking low in her ear: I did not doubt he was making disclosures of my villainy; I watched her eye with painful anxiety, expecting every moment to see its dark orb turn on me* ***a glance of repugnance and contempt*** (Ch. Bronte, p. 64).

У художньому тексті іменник *eyes* виражає емоції, наприклад, здивування: *'Sibyl? Oh, she was so shy, and so gentle. There is something of a child about her.*

*Her **eyes opened wide in exquisite wonder** when I told her what I thought of her performance, and she seemed quite unconscious of her power* (O. Wilde p. 44); ставлення до предмета мовлення або до певного об'єкта: *She laughed nervously as she spoke, and **watched him with her vague forget-me-not eyes*** (O. Wilde p. 38).

Загальні результати дослідження дають підстави зробити такі **висновки**:

Теоретико-методологічна концепція дисертаційного дослідження ґрунтується на таких положеннях: 1) адекватний смисл висловлення зумовлений комплексом вербальних і невербальних компонентів, які мовець обирає для вираження думок у конкретній ситуації; 2) одним із невербальних компонентів художньої комунікації є міміка та пов'язані з нею жести, що презентують стан психіки людини, її внутрішні переживання; 3) засобами відображення мімічних жестів персонажів у художній комунікації є ті мовні одиниці, які позначають вирази обличчя, усмішку та погляди людини – носія певної мови і представника конкретної етнокультури.

У дисертації розроблено комплексну методику аналізу мовних засобів відображення невербальних дій персонажів в англійських та українських художніх текстах, яка здійснювалася у чотири етапи, на кожному з яких було застосовано адекватні методи і прийоми аналізу, що в сукупності виявилися ефективними для з'ясування спільних закономірностей у функціях невербальних компонентів комунікації, які регулюють міжособистісні стосунки і виражають емоції людини у різних комунікативних ситуаціях, а також національні соціокультурні й етикетні відмінності невербальних засобів, що були характерними для стереотипної поведінки мешканців Англії й України епохи кінця XVIII–XIX ст.

Усього проаналізовано 2073 фрагменти художніх текстів зазначеного періоду (англійських – 1053 фрагменти, з яких 889 (84 %) – описи мімічних виразів, 164 (16 %) – описи жестів); українських – 1020 фрагментів, з яких 863 (85 %) – описи мімічних виразів, 157 (15 %) – описи жестів).

Провідне місце посідають відображення власне мімічних невербальних компонентів: в українських художніх текстах – 25 % (258 фрагментів) припадає на відображення погляду, 21 % (209 фрагментів) – на відображення посмішки, 14 % (144 фрагменти) – на відображення виразів обличчя, 13 % (129 фрагментів) – на відображення рухів м'язів обличчя та 12 % (123 фрагменти) – на відображення психосоматичних процесів. Безпосередньо жести складають лише 15 % від суцільної вибірки (вони не становили предмет аналізу в дисертації, але служили допоміжним матеріалом): 8 % (83 фрагменти) припадає на відображення жестів рук, 4 % (39 фрагментів) – на відображення жестів тулуба та 3 % (35 фрагментів) – на відображення жестів голови.

Вирази обличчя в українських художніх творах становлять хоча і менший відсоток 144 фрагменти (14 %), проте є більш інформативними, ніж погляд, усмішка, адже саме на обличчі людини відбиваються переживання, думки і ставлення до когось або чогось. Для україномовної культури характерним є сприйняття виразу обличчя на рівні "брови" – "очі" – "усмішка". Інваріантні номінації усмішки репрезентовані іменниками та дієсловами: *усмішка (усміхатись), посмішка (посміхатись)*. Варіантні оцінно-марковані номінації усмішки представлені позитивними (*веселою усмішкою, зачарованою усмішкою*) та здебільшого негативними (*криво посміхнулась, злорадна посмішка*) засобами.

В описах поглядів також переважають негативно забарвлені одиниці: *понуро, хмуро, скоса, спідлоба, грізно, гнівно, з злістю, суворо, з докором, страшно, з презирством, злісно, з огидливістю, сердито, хижо.* Аналіз невербальних засобів комунікації в українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст. засвідчив, що для цієї епохи характерним є негативні позначення мімічних жестів персонажів, порівняно з позитивними і нейтральними.

На підставі вивчення компонентів невербальної комунікації у художніх текстах англійських письменників кінця XVIII–XIX ст. установлено, що 29 % (305 фрагментів) припадає на відображення посмішки, 26 % (278 фрагментів) – на відображення погляду, 19 % (204 фрагмента) – на відображення виразів обличчя, 7 % (74 фрагменти) – на відображення психосоматичних процесів та 3 % (28 фрагментів) – на відображення рухів м'язів обличчя. Власне жести складають лише 16 % від суцільної вибірки: 10 % (105 фрагментів) припадає на відображення жестів рук, 5 % (54 фрагменти) – на відображення жестів голови і лише 1 % (5 фрагментів) – на відображення жестів тулуба.

В англійських художніх текстах переважають нейтральні позначення мімічних жестів, які були характерні для стереотипної поведінки мешканців Англії кінця XVIII–XIX ст. Основним засобом відображення обличчя є інваріантний іменник *face*, який є ядром лексико-семантичної групи на позначення обличчя. Денотативною основою цієї групи є реальне обличчя людини, яке позначається також варіантними одиницями зі стильовим і семантико-стилістичним забарвленням: *visage, physiognomy, countenance.* Дальню периферію утворюють два інші варіанти: 1) *face – features*; 2) *face – grimace.*

До засобів відображення усмішки персонажів належать: інваріант *smile* (іменник та дієслово) та варіанти *lip* (форма множини, оскільки позначає парні предмети) і *mouth.* За допомогою інваріантного іменника *smile* відображається: власне симптоматична міміка; міміка, що виражає конкретні емоції (почуття); міміка, що виражає психологічний стан суб'єкта; міміка, що виражає ставлення до респондента або предмета мовлення; міміка, яка дозволяє індивідуалізувати персонажів.

Засоби відображення погляду також є інваріантно-варіантними. Етимологічно первинним є інваріантне дієслово *look*, яке має розгалужену систему лексико-семантичних варіантів як прямого, так і переносного значень. Етимологічно вторинним є інваріантний іменник *look*, основними лексичними значеннями якого є: "погляд", "зовнішність, вигляд". Останні також мають в англійській мові розгалужену систему лексико-семантичних варіантів як прямого, так і переносного значень, зокрема фразеологізмів із метафоричним відтінком значення. Це передусім денотативні (квазі-) синоніми *gaze, glance, glare, peer, stare, see*, іменник *eyes* та денотативні синоніми *a glance, a gaze*, а також лексеми *appearance, aspect.*

Перспективами подальших досліджень є виявлення еволюційних тенденцій у семантизації лексем, що позначають міміку і жести людини, відповідно до розвитку соціокультурних традицій носіїв англійської та української мов.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Цимбалиста О. А. Невербальна комунікація у співвідношенні з вербальною / О. А. Цимбалиста // Сучасні дослідження з іноземної філології : [зб. наук. пр.] / [відп. ред. М. П. Фабіан]. – Ужгород : TIMPANI, 2010. – Вип. 8. – С. 568–574.

2. Цимбалиста О. А. Роль міміки в процесі емоційного спілкування / О. А. Цимбалиста // Наукові записки. Серія Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. : [наук. вид.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Вип. 96 (1). – С. 520–524.

3. Цимбалиста О. А. Засоби відображення виразів обличчя в художній літературі: функціонально-інтерпретаційний аспект / О. А. Цимбалиста // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – Т. 16, № 1 – С. 115–121.

4. Цимбалиста О. А. Засоби відображення усмішки персонажів в англійських художніх текстах / О. А. Цимбалиста // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : [зб. наук. пр.] / [відп. ред. Н. М. Корбозерова]. – К. : Логос, 2013. – Вип. 24. – С. 396–407.

5. Цимбалистая О. А. Изображение жестов персонажей в английской и украинской художественной литературе / О. А. Цимбалистая // Филология и лингвистика: Современные тренды и перспективы исследования : [сб. материалов конф.] / [ответ. ред. А. А. Киселев]. – Краснодар : АНО ЦСПИ Премьер, 2013. – С. 75–82.

6. Цимбалиста О. А. Відображення усмішки в україномовній художній літературі / О. А. Цимбалиста // Сучасні напрямки лінгвістичних досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов : [зб. наук. пр.] / [за ред.: В. В. Жуковської, О. А. Черниш]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 524–527.

7. Цимбалиста О. А. Відображення погляду в україномовній художній літературі / О. А. Цимбалиста // Мова. Культура. Комунікація. Образ майбутнього у картинах світу та знакових системах : матеріали IV-ї Міжнар. наук. конф. (Чернігів, 25 квіт. 2013 р.) : [наук. вид.] / [техн. ред. В. М. Лозовий]. – Чернігів : Вид-во ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка. – 2013. – С. 159–161.

АНОТАЦІЯ

Цимбалиста О. А. Лінгвальні засоби відображення мімічних жестів персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2014.

У дисертаційній роботі запропоновано новий підхід до вивчення мовних засобів відображення мімічних жестів персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст.; скласифіковано засоби відображення мімічних жестів персонажів в англійських та українських художніх текстах кінця XVIII–XIX ст. на основі виразів обличчя, усмішки та погляду; установлено кількісне

співвідношення оцінних позначень невербальних дій персонажів в обох мовах; виявлено спільні закономірності та відмінності у мовних засобах позначення мімічних жестів персонажів у досліджуваних текстах; реконструйовано архетипи мовних одиниць, що позначають мімічні жести людини як представника конкретної етнокультури.

Ключові слова: мовні засоби, мімічні жести, оцінні позначення, невербальні дії, архетипи, реконструкція.

АННОТАЦИЯ

Цимбалистая О. А. Лингвальные средства отображения мимических жестов персонажей в английских и украинских художественных текстах конца XVIII–XIX ст. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальності 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2014.

В диссертационной работе предложен новый подход к изучению языковых средств отражения мимических жестов персонажей в английских и украинских художественных текстах конца XVIII–XIX вв.; представлена классификация средств отображения мимических жестов персонажей в английских и украинских художественных текстах конца XVIII–XIX вв. на основе выражений лица, улыбки и взгляда; установлено количественное соотношение оценочных обозначений невербальных действий персонажей в двух языках; выявлены общие закономерности и различия в языковых средствах отражения мимических жестов персонажей в исследуемых текстах; реконструированы архетипы инвариантных лексем, обозначающих мимический жесты человека как представителя конкретной этнокультуры.

Теоретико-методологическая концепция диссертационного исследования основывается на следующих положениях: 1) адекватный смысл высказывания обусловлен комплексом вербальных и невербальных компонентов, которые говорящий выбирает для выражения мыслей в конкретной ситуации, 2) одним из невербальных компонентов художественной коммуникации является мимика и связанные с ней жесты, раскрывающие состояние психики человека, его внутренние переживания, 3) средствами отражения мимики и жестов персонажей в художественной коммуникации являются те языковые единицы, которые обозначают выражения лица, улыбку и взгляды человека – носителя определенного языка и представителя конкретной этнокультуры.

В диссертации разработана комплексная методика анализа языковых средств отображения невербальных действий персонажей в английских и украинских художественных текстах, которая осуществлялась в четыре этапа, на каждом из которых были применены адекватные методы и приемы анализа.

Исследование невербальной коммуникации на материале художественных произведений украинских писателей конца XVIII–XIX вв. показало, что ведущее

место занимают отображения мимических невербальных компонентов, при этом жесты занимают третью часть от всей выборки материала.

На основании изучения компонентов невербальной коммуникации в художественных текстах английских писателей конца XVIII–XIX вв. установлено, что основным средством отображения лица является существительное *face* – ядро лексико-семантической группы единиц, обозначающих лицо человека. Денотативной основой этой группы единиц является реальное лицо, которое обозначается и другими номинантами со специфической стилевой и стилистической окраской: *visage, physiognomy, countenance*. Периферию образуют два вида других денотативно-сифнификативных компонентов: 1) *face – features*, 2) *face – grimace*.

К средствам отображения улыбки персонажей в английских художественных текстах исследуемого периода относятся лексемы: *smile* (существительное и глагол), *lip* (форма множественного числа, поскольку обозначает парные предметы) и *mouth*. Наиболее распространенным является существительное *smile*, с помощью которого отображается собственно симптоматическая мимика; мимика, выражающая конкретные эмоции (чувства); мимика, выражающая психологическое состояние субъекта; мимика, выражающая отношение к респонденту или к предмету речи; мимика, которая позволяет индивидуализировать персонажей.

В английском языке для обозначения взгляда существует достаточно разнообразный арсенал лингвостилистических средств: глагол и существительное *look*, денотативные (квази-) синонимы *gaze, glance, glare, peer, stare, see*, существительное *eyes* и денотативные синонимы *a glance*, *a gaze*, а также лексемы *appearance, aspect*.

Ключевые слова: языковые средства, мимические жесты, оценочные обозначения, невербальные действия, архетипы, реконструкция.

SUMMARY

Tsymbalysta O. A. Lingual Means of Characters' Mimics and Gestures Expressed in English and Ukrainian Fiction of Late XVIII–XIX Centuries. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – M. P. Drahomanov National Teacher Training University, Kyiv, 2014.

The thesis deals with a new approach to the study of lingual means of characters' mimics and gestures expressed in English and Ukrainian fiction of late XVIII–XIX centuries. There have been classified the means of characters' mimics and gestures expressed in English and Ukrainian fiction of late XVIII–XIX centuries based on facial expressions, smiles and mimics. There has been set the qualitative correlation of assessed non-verbal actions' symbols of characters in both languages. The common patterns and differences of lingual means of characters' mimics and gestures in studied texts have been found. There have been reconstructed the archetypes of national and cultural semantics' component of key lexemes of characters' mimics and gestures expressed in English and Ukrainian fiction of late XVIII–XIX centuries.

Key words: lingual means, mimics and gestures, assessed symbols, non-verbal actions, archetypes, reconstruction.